

Mezinárodní workshop o pozdně středověké logice (*Proofs of Proposition in 14th Century Logic*, University of St Andrews, Skotsko)

Ve dnech 23. až 24. května 2017 se konal v honosných prostorách Habdomadar's Room, přiléhajících k United College, třetí nejstarší britské university v St Andrews, mezinárodní workshop věnovaný logice a jejímu vývoji ve 14. až 16. století, konkrétně žánrovým traktátům o dokazování vět (*probationes propositionum*). Jde o značně různorodé textové pole, které je velmi úzce provázané s dějinami působení logické příručky *Speculum puerorum* významného anglického logika Richarda Billinghamu († cca 1361). Ani po více než pěti dekáдах intenzivního výzkumu nebyla geneze těchto traktátů v moderním bádání přesvědčivě objasněna. Řadu nových poznatků nejenom o jejich vývoji, charakteru a recepci přinesl mezinárodní workshop v St Andrews, jehož vůdčí osobností byl současný přední znalec dějin logiky Stephen Read a jeho mladší kolega Mark Thakkar, oba členové výzkumné skupiny Arche z Centra pro bádání o jazyce, logice, metafyzice a epistemologii na zdejší universitě. Akce se konala v kooperaci s Institutem pro výzkum středověku University of St Andrews, dále ve spolupráci se Skotskou filosofickou společností a se sdružením Britských kolokvií o logice, díky finanční podpoře nadace Lorda Leverhulma. V průběhu dvou intenzivních dnů prezentovali badatelé vesměs z mladší až střední generace – pocházející z řady zemí jako Kanada, Velká Británie, Itálie, Rakousko, Holandsko, Dánsko a Česká republika – nové poznatky o žánrových traktátech tematizujících různé způsoby dokazování vět. Přednesené příspěvky odhalily doposud málo známé dějiny působení vlivné Billinghamovy logické příručky na evropských universitách v období pozdního středověku. Během intenzivních diskusí získali rovněž všichni zúčastnění řadu důležitých podnětů od renomovaných znalců na poli dějin středověké logiky, vedle Stephena Reada též od Egberta Petera Bose či Earline Jennifer Ashworth.¹

Během 14. století, zejména pak v období po Ockhamovi a pod vlivem terminismu, došlo ke značně divergentnímu vývoji logiky. V reakci na to i na další trendy vznikla mezi roky 1340 až 1350 v oxfordském prostředí Merton College vlivná příručka logiky známá pod jménem *Speculum puerorum* či též *De probationibus terminorum*, za jejíhož autora je dnes – zásluhou edičních počinů Alfonsa Maieru a Lamberta Maria de Rijka – považován anglický logik Richard Billingham. Jeho text se zásadním způsobem odlišuje od notoricky známých základních učebních textů pro výuku logiky na středověkých universitách, tj. souboru šesti Aristotelových logických pojednání (členěných na *ars vetus* a *ars nova*) či dalších slavných logických příruček, jednak latinského překladu Porfyriova *Isagogé*, nebo *Liber sex principiorum* pseudo-Gilberta Porretana a *Summulae logicales* připisovaných Petrovi Španělskému. Anglický logik se ve svém pojednání nevěnuje problematice významu slov a pojmů (jako Aristotelés v *Kategoriích*), případně logickým soudům či úsudkům (které antický myslitel osvětluje ve spise *O vyjadřování* a v *Prvních analytikách*), ani deduktivní výstavbě vědeckého diskursu (Aristotelem detailně traktované v *Druhých analytikách*), nepřináší ani výklad dialektické metody (jako Stageiritovy *Topiky*), ba ani klamných úsudků (jako Aristotelovo pojednání *O sofistických důkazech*), nýbrž detailním způsobem analyzuje různé způsoby dokazování vět a termínů vypovídajících o singulárních entitách

¹ Program s abstrakty zde: <https://www.st-andrews.ac.uk/arche/event/proofs-of-propositions-in-14th-century-logic/> <ověřeno 7. 9. 2018>.

a jejich dílčích kontingentních vlastnostech. Cílem Billinghamova dokazování vět je podat formální důkaz pravdivosti či nepravdivosti významu analyzované věty pomocí rozboru jejich termínů, rozkladem na další dvě či více vět a verifikovat vztah mezi větami o singulárních vlastnostech věci a věcmi měnícími své vlastnosti. V komentářové tradici pokrývající geograficky západní a jižní Evropu, obzvláště pak středoevropský prostor – hlavní obrysy známe díky rukopisným výzkumům i dílčím edicím Lamberta Maria de Rijka a Egberta Peter Bose – začaly být detailněji diskutovány některé dílčí problémy a dokonce i epistemologické aspekty, jež Billingham ponechal ve svém textu stranou. Komentátoři z pozdně středověkých universitních center střední Evropy (zejména z Prahy, Vídně, Krakova, Kolína nad Rýnem, Heidelbergu, Erfurtu, Lipska) se ať již v přímé či nepřímé návaznosti na Billingham a další autority snažili objasnit některé další aspekty či navazující problémy. Patří mezi ně např. vztah provedeného důkazu a pravdy, souvislost důkazu s referencí (středověkou terminologií supozicí) dokazované věty a singulární entity, na niž věta odkazuje, případně dále zkoumali i revidovali rozlišení pojmů navržené anglickým logikem. Rovněž začaly být diskutovány i epistemologické souvislosti mezi pravdou, provedeným důkazem a poznáním, případně vztahy mezi větou, smyslovým vnímáním a lidským intelektem. Billinghamova příručka se stala zároveň významným výukovým nástrojem logiky na universitách v pozdním středověku a součástí učebních kursů *parva logicalia*. Všechny zmíněné aspekty byly předmětem tematicky provázaných příspěvků a na ně navázaných intenzivních debat (ve formátu hodinová přednáška a půlhodinová diskuse).

První den workshopu bylo na programu pět referátů. V úvodním příspěvku (Grazia-na Ciola) byl představen nevydaný traktát *Consequantiae* vlivného pozdně středověkého nominalisty Marsilia z Inghenu († 1396), který heidelbergský profesor sepsal někdy mezi koncem šedesátých až polovinou sedmdesátých let 14. století během svého pobytu v Paříži. Marsilius se v tomto textu přihlašuje ke kontinentální tradici pařížského nominalismu, tj. k autorům jako Jan Buridan († cca 1361/2) a Albert Saský († 1390), odmítá přístup anglické tradice, autority jako Billingham či Ralph Strode († 1400). Dílo heidelbergského profesora se dochovalo hned v několika rukopisných sbírkách v geografickém prostoru střední Evropy (např. ve Vídni, Erfurtu, Mnichově či v Krakově), jeden kodex uložený dnes v universitní knihovně v Uppsale (pod signaturou C 640) je přímo bohemikálního původu. Je zcela nepochybné, že Masiliovy *Consequantiae* byly na pražské universitě studovány společně s dalšími jeho logickými spisy od konce sedmdesátých let 14. století a hojně čteny patrně i v 15. století.

Čtyři následující příspěvky se již přímo týkaly vývoje dějin logiky na pražské předhusitské universitě. Po polovině osmdesátých let 14. století způsobily značný rozruch u mladší generace českých universitánů traktáty anglického filozofa a teologa Jana Wyclifa († 1384). Jedním z nich byl i soubor logických dílek *Tres tractatus de probatione propositionum* či *De hypotheticis*, dostupných v současnosti pouze z Dziewického nekritické edice *De logica* z konce 19. století. Během workshopu byly prezentovány předběžné výsledky práce na nově historicko-kritické edici tohoto textu (Mark Thakkar). Wyclif v něm detailně zkoumá různé způsoby dokazování vět i jednotlivých termínů v úzké návaznosti na anglickou logickou tradici, autory jako Billingham, Vilém Heytesbury, Robert Kilvington, Richard Brinkley, Ralph Strode a Jan Dubleton. Oproti všem zmíněným autorům úzce propojuje logiku s ontologií a metafyzikou, dále též překvapivě i s hermeneutikou Písma. Následující příspěvek (Ota Pavlíček) představil *Collecta de probationibus propositionum* z klementinského

kodexu VIII.F.16 připisovaná Jeronýmovi Pražskému († 1416). Referát byl cíleně zaměřen na dějiny působení Wyclifových názorů na dokazování vět i jeho následovníků dnes známých jako oxfordští realisté – v tomto konkrétním případě šlo o stopy pojednání Roberta Alyngtona a Jana Tarteise – v pražském prostředí. Nebyl to jenom Wyclif a oxfordští realisté, kdo významným způsobem ovlivnili studium logiky na předhusitské fakultě svobodných umění. Dochovaný rukopisný materiál i doposud vydané edice zřetelně vypovídají o tom, že Billinghamova příručka *Speculum puerorum* byla v Praze známa minimálně od počátku sedmdesátých let 14. století. Kromě toho zde vznikla zkrácená verze *Abbreviatio Pragensis* a existovala též komentářová tradice. Svědectví o její existenci nám vydávají dochované komentáře k tomuto dílu z devadesátých let 14. století, první v podobě kvestií od doktora medicíny Helmolda z Zoltwedel († 1441) a po roce 1409 vlivného akademika na universitě v Lipsku, druhý ve formě výkladu od českého realisty Štěpána z Pálče († 1423), které byly zevrubně představeny v posledních dvou příspěvcích prvního dne workshopu (Harald Berger, Martin Dekarli).

Následující den přinesly hned dva referáty (Egbert Bos, Joke Spruyt) další nové poznatky o recepci Billinghamovy logické příručky na pražské předhusitské universitě i o jejím doposud málo známém silném vlivu v devadesátých letech 14. století, konkrétně ve výkladu pocházejícím od dnes takřka neznámého mistra Jindřicha z Coesfeldu (Třiškovo životopisné kompendium podchycuje pouze zisk magisterského gradu s datem 18. 4. 1384). Jindřich pocházel patrně z malého města nacházejícího se v okolí německého Münsteru, přičemž vedle několika jeho dochovaných morálně teologických dílek známe v současnosti zásluhou dvou kodexů (z Erfurtu a z Krakova) i jeho komentář *ad litteram* na Billinghamu. V dílčí sondě byly představeny Jindřichovy přírodně-filosofické názory na stupně změny a čas. Jedná se o množinu problémů, kterou řecký filosof Aristotelés otevřel ve *Fyzikách* a v pojednáních *O vzniku zániku* nebo *O nebi*. Konkrétně jde o otázky o principech přírodního dění (pro řeckého filosofa jím byla látka, tvar, zbavenost) a zkoumání dalších aspektů přirozenosti (jako je pohyb, čas, změna, vznik, zánik). V komentářové tradici k Billinghamově logické příručce byly diskutovány otázky jdoucí nad rámec Aristotelovy přírodní filosofie, konkrétně inference mezi větami popisujícími dílčí stavy věcí v určitém čase a věcmi měnícími se v prostoru i čase (např. při řešení otázky, k jaké změně dochází u světla svítícího v jednom časovém momentu a světla svítícího více v jiném časovém okamžiku na jedné straně a popisu těchto situací v jazyce na straně druhé). Vše nasvědčuje tomu, že Jindřich ve svém komentáři v analýzách stupňů změny odmítl Billinghamovo řešení a sám vyšel z díla dalšího vlivného anglického logika pocházejícího z prostředí Merton College, a to z *Regulae solvendi sophismata* od Viléma Heytesburyho († 1372/3). Zároveň se ostře vymezil vůči názorům Waltera Burleyho († 1344/5), načrtnutým v jeho pojednání *De primo et ultimo instanti*, které otevřelo pozdně středověké debaty o různých podobách změn. Další příspěvek se věnoval způsobům dokazování vět v díle pozdně středověkého italského logika Petra z Mantovy († 1399/1400). O Petrovi je známo pouze to, že v průběhu devadesátých let 14. století působil jako učitel na universitách v Padově a v Bologni, dále jeho korespondence se slavným renesančním humanistou Coluccio Salutatiem († 1406). Z Petrovy učitelské aktivity na obou universitách pochází příručka logiky dochovaná hned v šesti rukopisech a minimálně ve čtyřech inkunábulích. Pro dějiny logiky je Petrův manuál pozoruhodný snahou o unikátní propojení pozdně středověkých tradic anglické s kontinentální logikou, dále svým vlivem na dalšího italského logika Pavla z Benátek († 1429).

Závěrečný shrnující referát (Jenny Ashworth) o divergenci tradic traktátů o dokazování vět ve 14. až 16. století propojil všechny příspěvky workshopu dohromady. Traktáty o dokazování vět se zrodily díky universitní tradici i praxi obligací a sofismat v Paříži a Oxfordu ve 13. století, ve 14. století k jejich vzniku přispěl trend terminismu a dvě významné veličiny prvních třech dekad, Vilém Ockham a Walter Burley. První podoba textu je dnes známa až díky Richardu Billinghamovi. Od šedesátých let 14. století se zásluhou *peregrinatio academica* rozšířil vliv tohoto typu textů v kontinentální Evropě, kde vznikla rozsáhlá komentářová tradice, asi nejpodrobněji je dnes zrekonstruována italská větev, velmi rozsáhlá středoevropská odnož začíná být pomalu odkrývána. Vznikla díky vlně zakládání nových universitních center po roce 1348 a důležitým místem pro šíření těchto traktátů byla pražská předhusitská universita, jež významným způsobem utvářela podobu této tradice v celé střední Evropě. Korpus traktátů o dokazování vět se stal též důležitým učebním textem pro výuku logiky. V 15. století a při doslova lavině zakládání nových universit se tradice o dokazování vět rozšířila na universitách v geografickém prostoru od Uppsaly až ke Katánii a od Glasgow až po Budín. V 15. století je možné postihnout další vývoj i některé překvapivé zlomy, např. v Cambridgi a Oxfordu nebyl Billingham čten vůbec a studenti si museli vystačit s kompendii a výtahy z několika lokálních autorů, naproti tomu v St Andrews ano. Ještě v prvních dekadách 16. století byly traktáty o dokazování součástí universitních sylabů logiky.

Mezinárodní workshop o pozdně středověké logice na universitě v St Andrews jasně poukázal na význam pražské předhusitské university jako velmi důležitého místa pro šíření traktátů o dokazování vět ve 14. i 15. století, dále též významného článku pro recepci i další transmissi Billinghamovy příručky *Speculum puerorum* ve střední Evropě. Celkem sedm odborně velmi pečlivě připravených referátů od autorů z celé Evropy se týkalo přímo či nepřímo komentářů z pražské fakulty svobodných umění, či zdejšího provozu výuky logiky. Během diskusí garant celé akce Stephen Read i další hosté apelovali na badatele, aby započatý výzkum velmi rozsáhlé středoevropské tradice, jejíž kořeny začínají právě v Praze, pokračoval a zintenzivnil se.

Workshop doprovázel i kulturní program, např. prohlídka přílehlé United College a zdejší nejstarší universitní kaple sv. Salvátora založené v roce 1450, dále Mekky golfu The British Golf Clubu situovaného v dunách Severního moře, nebo historického jádra města, mimo jiné i místa, kde byl popraven husitský emisar Pavel z Kravař († 1433). I přes specificky vymezený odborný záběr byl podnik takového typu vhodným místem pro prezentaci předběžných výsledků bádání, jež mají na první pohled pouze lokální dosah. Kontextualizace do obecnějšího rámce umožňuje zevrubnější komparaci s dalším materiálem i zasazení poznatků z jednoho universitního centra do širších dějin evropské vzdělanosti.

Martin Dekarli

doi: 10.14712/23365730.2018.57